

מאמר בנושא :

תפילה במקום פיקוח נפש

שם התלמיד : ידידיה לדר

שם מורה מלווה : אבנר מיכאלי

שם ביה"ס : ישיבה תיכונית אמ"ש "אל ארצי"

תאריך הגשה : כו' אדר התשפ"ג

19/03/2023

פתיחה

התפילה תופסת מקום מרכזי בחיינו. אנו פוגשים אותה שלוש פעמים במהלך היום, ובכך ברגעים שמחים, מרגשים, ולפעמים גם עצובים. מאז העברי הראשון - אברהם אבינו, התפילה היא חלק ניכר בעיקרי האמונה של העם היושב בציון.

לפני כמה שנים הגעתי לגיל מצוות. בהנחת התפילין שלי הוציאה סבתי שקית בד ישנה ואפורה שהייתה קרועה ובלויה, והחזיקה אותה כאוצר בלום. אחרי שאט אט השתתקה המשפחה הוציאה סבתא מהשקית זוג תפילין בלויות, הניחה אותם בחרדת קודש על השולחן מולנו והתחילה לספר סיפור שממשיך איתי עד היום. סבא דוב פישר, אותו הכרתי מהתמונות התלויות בסלון של סבא וסבתא, נולד ברומניה בשנת 1906 למשפחה יהודית גדולה. כאשר היה בן שלוש-עשרה קנו לו הוריו זוג תפילין, עליהם הוא שמר מכל משמר. הוא לא ידע אז אילו סיפורים עוד יספרו אותם תפילין בעתיד. כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה היה דב נשוי ואב לילד אחד. כאשר התחילו השילוחים של יהדות רומניה למחנות ההשמדה ידע סבא שמהתפילין, הוא לא יפרד. גם לאחר שעבר ממחנה המוות למחנה העבודה, איבד את אשתו ובנו ונשאר יחיד ממשפחתו הגדולה המשיך סבא דוב להניח את התפילין כל יום, בוקר בוקר, לפני שקם לעבודה ששיברה את גופו ונשמתו. גם כאשר חשדו בו הגרמנים והכו אותו שיפקיד בידיהם את התפילין- סבא לא נכנע. הוא המשיך להניח אותם ושמר עליהם מכל משמר. כאשר עלה לארץ חסר כל מלבד זוג התפילין, סבא החליט - אני ממשיך. סבא בנה את ביתו בפעם השנייה עם סבתא חנה, גם היא ניצולת שואה, ונולדה להם ביתם היחידה - אמי. סבא היה ניצול שואה שלא הרבה לספר על עברו, סיימה סבתא את הסיפור, אך הוא השאיר אחריו זוג תפילין שמספרות את הכל.

מסירות נפשו של סבא דוב ממשיכה לעלות במוחי כל פעם בשעה שאני עוצם את עיניי בתפילת העמידה. למה סבא ראה לנכון למסור את נפשו על התפילה? מה כל כך חשוב בתפילין ובתפילה, שבשבילו הסכים סבא לסכן את חייו, את נפשו? ובכלל, עד היכן מגיעה החשיבות והחובה של התפילה בחיינו? האם גם במחיר מסירות הנפש עליה? מתוך שאלות אלו אני יוצא למסע להבנת מהותה של התפילה. אני מאמין שדרך בירור בסוגיה זו נוכל לעמוד על עיקרון יסודי בכוונה הרצויה בתפילה היומיומית.

גדרי מצוות קידוש ה'

חז"ל דנים בעניין מסירות הנפש על מצוות ה' -

"א"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק נימנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל יהרג חוץ מגילוי עריות ושפיכות דמים ועבודת כוכבים"¹.
כאשר יש אפשרות ליהודי למות או לעבור על רצח, גילוי עריות או ע"ז - הוא חייב למסור את נפשו ולא לעבור.

הרמב"ם² מביא גמ' זו להלכה ומבהיר: "כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים"³. השולחן ערוך³ מביא גם כן את חובת מסירות הנפש על מצוות אלו להלכה, ופוסק שלהלכה נהרג ולא עובר. כאשר על שאר המצוות מחלק שבפרהסיא (לפני עשרה מישראל) מחוייב ליהרג ואילו "בצנעה - יעבור ואל יהרג, ואם ירצה להחמיר על עצמו וליהרג - רשאי". בשעת השמדת

¹ בבלי סנהדרין עד ע"א.

² יסודי התורה פ"ה, ד.

³ יורה דעה קנ"ז, א'.

אפילו על קלות עוברי". למעשה הרמב"ן והרמב"ם והב"ח חולקים ואף השו"ע מסכים שמצד הדין אין ליהרג על כלל המצוות רק שהנ"ל מחמירים שאף יתחייב בנפשו אם יעבור⁴.

שאלת החקר - מצות התפילה מול פיקוח נפש

מה יהיה הדין בנוגע למצוות התפילה?

"ר' יהושע אומר: ההולך במקום סכנה מתפלל תפילה קצרה ואומר הושע ה' את עמך את שארית ישראל בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך ברוך אתה ה' שומע תפילה היה רוכב על החמור ירד ויתפלל ואם אינו יכול לירד יחזיר את פניו ואם אינו יכול להחזיר את פניו יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים...".⁶ כך נפסק ברמב"ם הלכות תפילה פ"ד הלכה ט: "היה מהלך במקום סכנה כגון מקום גדודי חיות ולסטים והגיע זמן תפילה מתפלל ברכה אחת: צרכי עמך ישראל מרובים ודעתם קצרה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה והטוב בעיניך עשה ברוך אתה יי' שומע תפילה ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך ואם יכול לעמוד עומד וכשהוא מגיע לישוב ותתקרב דעתו חוזר ומתפלל תפילה כתקנה תשעה עשר ברכות." כך גם בשו"ע או"ח קי, ג'. ומסכם המ"ב אנו מוצאים שיש דין מיוחד בשעת סכנה לגבי תפילה. בשעת סכנה לא מתחילים תפילה כרגיל ומוסרים עליה את נפשנו.⁷ הירושלמי⁸ מזכיר את עניין מסירות הנפש ופוסק שכל הפטור למסור את הנפש ועושה - הדיוט. הלכה למעשה, אנו רואים שלא מוסרים את הנפש על תפילה.⁹

לעומת כל זאת, קוראים אנו בכתובים על דניאל בשהותו בגלות בבל עלה לעליית גג ביתו והתפלל עם חלונות פתוחים לכיוון ירושלים, על אף גזירת המלך נבוכדנצר שאסר זאת - "וַיִּדְבַּר דָּנִיֵּאל בְּיָדוֹ דֵּי רְשִׁים כְּתָבָא, עַל לְבִיָּתָהּ, וְכוּיָן פְּתִיחוֹן לָהּ בְּעֵלִיתָהּ נֶגְדַּד רְיוֹשְׁלָם; וְזִמְנִין תִּלְתָּהּ בְּיוֹמָא הוּא בְּרַךְ עַל בְּרִכּוּהִי, וּמְצַלָּא וּמוֹדָא קְדָם אֱלֹהֵהּ, כָּל קָבַל דֵּי הָוָא עָבַד מִן קְדָמַת דְּנָה."¹⁰ איך מסר את נפשו דניאל על התפילה על אף שהיא איננה משלוש מצוות שעליהם מוסרים את הנפש? איך עלה לגג, פתח חלונות והכניס עצמו למצב של סכנת נפשות - רק בשביל מצווה כתפילה?

בברכות¹¹ מביאה הגמ' הלכה: "אפילו המלך שואל בשלמו לא ישיבנו. אמר רב יוסף לא שנו אלא למלכי ישראל אבל למלכי עכו"ם פוסק" מפני הסכנה. בהמשך מביאה הגמ' סיפור על חסיד שהיה מתפלל בצד הדרך. הגיע אליו שר גוי ושאלו לשלמו. כאשר לא השיב לו החסיד ראה השר שהיהודי באמצע תפילה.

⁴ ראה ש"ך סק"א ומוסיף שכך גם דעת הב"י.

⁵ קושיה משבת מט ע"א מ' א"ר ינאי תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים מאי היא אביי אמר שלא יפיח בהן רבא אמר שלא יישן בהן ואמאי קרי ליה בעל כנפים שפעם אחת גזרה מלכות רומי הרשעה גזירה על ישראל שכל המניח תפילין ינקרו את מוחו והיה אלישע מניחם ויוצא לשוק ראהו קסדור אחד רץ מפניו ורץ אחריו וכיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו אמר לו מה זה בידך אמר לו כנפי יונה פשט את ידו ונמצאו כנפי יונה לפיכך קורין אותו אלישע בעל כנפים ומאי שנא כנפי יונה משאר עופות משום דאמתיל כנסת ישראל ליונה שנאמר (תהלים סח, יד) כנפי יונה נחפה בכסף וגו' מה יונה כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצות מגינות עליה: הרי שלא מסר הנפש בפרסיה ובשמד! ותירץ הרן בפרק במה טומנים - כ"ג ע"ב ד"ה ומקשו - שמדובר על מצוות לא תעשה - ותפילה - הרי היא מצוות עשה - ולא מוסרין!

⁶ בבבלי, ברכות כ"ח ע"א.

⁷ ערוך השולחן או"ח קי, ח' מוסיף שיש עניין ערך להתפלל תפילה קצרה אפילו שלא יצא בה ידי חובו.

⁸ פ"ב שבת.

⁹ דעת הר"ן בשבת מ"ט והנמו"י על סנה' ע"ד, שעל מצוות עשה אין למסור את הנפש "שאיין עובר אלא בשב ואל תעשה".

¹⁰ דניאל פ"ו, יא.

¹¹ דף לב ע"ב.

חיכה שיגמור והוכיחו: "הלא כתוב בתורתכם¹² רק השמר לך ושמור נפשך וכתוב¹³ ונשמרתם מאד לנפשותיכם. כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי? א"ל המתן לי עד שאפייסך בדברים. א"ל אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום היית מחזיר לו א"ל לאו ואם היית מחזיר לו מה היו עושים לך א"ל היו חותכים את ראשי בסייף א"ל והלא דברים ק"ו ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר כך אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים על אחת כמה וכמה מיד נתפייס אותו השר ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום".¹⁴

איך התפלל אותו חסיד ומסר את נפשו על תפילה? הרי לא מחויב בדבר במצב שכזה?¹⁵

במקום אחר בברכות¹⁶ מופיע סיפור על ר' יוסי שנכנס לחורבה והתפלל. הזדמן לשם אליהו הנביא ושמר לו על הפתח וחיכה שיסיים תפילתו ולאחר מכן הוכיחו: "אמר לי בני מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו להתפלל. ואמר לי היה לך להתפלל בדרך? ואמרתי לו מתיירא הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי היה לך להתפלל תפלה קצרה באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה". אנו לומדים מתוכחת אליהו הנביא שלא טוב עשה ר"י שנכנס להתפלל בחורבה שהיא מקום המסוכן, ע"פ המשך דברי הגמ' בנוגע לבעייתיות שבכניסה לחורבה. היה ראוי לו להתפלל במקום בטוח, ולא למסור נפשו על התפילה.

ובמקום נוסף בברכות¹⁷ מעשה בר' טרפון שהיה מהלך בדרך בשעות הערב ונשכב לאמירת ק"ש כדעת בית שמאי - "והטתי לקרות כדברי ב"ש וסיכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו: כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה". רבי טרפון עצר במקום מסוכן באמצע הדרך, שכב ע"מ לקיים מצות ק"ש של ערבית כדעת רבו, ובכך סיכן את נפשו על מצוות קריאת שמע וגם על כך באה הביקורת החמורה מצד חבריו של ר"ט. הרמב"ם פירש את המקרה עם ר"ט כמקרה של סכנת דרכים בלבד ולא סכנה מוחשית. אך לשאר מפרשי הגמ' הסכנה הייתה סכנת נפשות ורבי טרפון מסר את נפשו על ק"ש. מכאן אנו רואים שכן יש המסכנים עצמם על ענייני תפילה. א"כ, מה המקום לחומרא זו היכן מצינו בכלל היתר להתמסרות עד כדי כך לטובת מצות עשה שאולי עיקרה מדאורייתא אך בודאי שפרטיה מדברי סופרים.

תפילה של אדם גדול "שאני"

שיטה המנוגדת לשיטת הרמב"ם מצינו בדברי התוספות במסכת ע"ז¹⁸, כנוסחו של השו"ע שלמעשה צוטט לעיל: "ואם רצה להחמיר על עצמו אפי' בשאר מצות - רשאי. כמו ר' אבא בר זימרא דירושלמי שהיה אצל עובד כוכבים, א"ל אכול נבלה ואי לא קטלינא לך, א"ל אי בעית למיקטלי קטול. ומחמיר היה דמסתמא בצנעא הוה". ע"פ התוספות, גם בשאר המצוות אם האדם רוצה להחמיר על עצמו, הוא רשאי למסור את

¹² דברים ד, ט.

¹³ דברים ד, טו.

¹⁴ בספר חסידים (ס' תשפ"ז) למד מכך הלכה שאם אדם מחמיר על עצמו ומסתכן בעקבות תפילתו - טוב הוא עושה.

¹⁵ יש להעיר שישנם פרשנים שמסבירים מאורע זה ככזה שלא הגיע לגדר של פק"נ כצל"ח מתרץ זאת שאותו חסיד ידע שלא יהרוג אותו- ולא היה פה פיקוח נפש. אך אני מעוניין להתמודד עם השאלה גם לפי ההסבר הפשוט שאכן היתה שם סכנה מוחשית. וראה גם מג"א על שו"ע או"ח ס' קד.

¹⁶ דף ג ע"א.

¹⁷ י ע"ב.

¹⁸ כז: ד"ה "יכול".

נפשו. דברי התוספות בנויים על הירושלמי המביא את סיפורו של ר' אבא שהיה מוכן למסור את נפשו על איסור אכילת מאכלות אסורות.

גדר מיוחד בנוגע לקידוש ה' מצינו ביחס למנהיג ציבור. וכך כותב הנימוקי יוסף¹⁹: "וכל היכא דאמרינן יעבור ואל יהרג, אם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו. ומיהו, אם הוא אדם גדול וחסיד ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש ה' ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם וילמדו ליראה את ה'". כלומר, למנהיג מותר למסור את נפשו גם במקום שהוא איננו מחויב בכך. דין זה נובע מכך שמתוקף מעמדו כסמכות חינוכית, הוא יכול באקט כזה להשפיע על הכלל כולו ובכך לגרום לקידוש ה'. הכס"מ מלביש על דברי הרמב"ם שהבאנו לעיל את שיטת הנמו"י: "וכתב בנימוקי יוסף דאפילו לפי סברת רבינו אם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם ולאהבו בכל לבם". גישה זו בכוחה ליישב את שיטתו של רבי יוסי בחורבה; את דניאל; את אותו החסיד ורבי טרפון ההלכה של חובת מסירות נפש רק על שלוש מצוות החמורות זו הלכה הפונה לכלל, אך יש גם גדר הלכתי הרלוונטי מאוד לאנשים פרטיים מיוחדים שמצאו לנכון למסור את הנפש אף על מצות תפילה, כפי שהבאנו.

תפיסה זו של מסירות הנפש של גדולי ישראל על התפילה אנו מבינים בברור רב יותר כאשר אנו רואים את היחס של היהדות לדורותיה לתפילה.

אברהם, יצחק ויעקב, אבות האומה הישראלית, קבעו לדורות את התפילה - "תפילות אבות תקנום"²⁰. האבות הקדושים ראו ערך גדול בתפילה, במפגש הבלתי אמצעי עם הבורא ואותה הנחילו לנו לדורות. אברהם אבינו היה זה שתיקן את תפילת שחרית, שנאמר²¹: "וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם". אברהם השכים אל המקום שקבע לו לעמידה לפני האלוקים מקום שהיה מיוחד לתפילה. מעשיו היו בבחינת עליית השחר, שהרי הוא היה הראשון למפיצי האמונה בעולם. בחשכת עולם התוהו, באפלת השקיעה בהבלי האלילות, הזריח אברהם אבינו את שמש האמונה, את אור ההכרה באלוקים וכל זאת בעזרת התפילה.

יצחק אבינו שתיקן את תפילת מנחה²² ויעקב שתיקן את תפילת ערבית²³, מסמלים את המשך הקשר המיוחד של עם ישראל והקב"ה המתבטא בתפילה.

"אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכוונו ליבם לאביהם שבשמים"²⁴. התפילה איננה מצוה אליה אנו מגיעים "על הדרך". יש צורך בהתבוננות ארוכה לפני התפילה בכדי להצליח להגיע לכוונה הרצויה באמת. החסידים הראשונים שאפו להמשיך את דרכם של אבותינו הקדושים ביחס לתפילה כזמן ומפגש קדושים ומיוחדים. בירושלמי מסכת ברכות²⁵ מובאת אגדתא בנוגע לתפילה: "מעשה ברבן גמליאל שחלה בנו ושלח שני תלמידי חכמים אצל רבי חנינה בן דוסה. אמר להם (רבי חנינה לחכמים): המתינו לי עד שאעלה לעלייה

¹⁹ על הרי"ף סנהדרין, סוף פ"ב וראה בפ"ה התפארת ישראל על המשנה בברכות י"ע"ב: "מ"מ אדם גדול שאני".

²⁰ ברכות כו"ב.

²¹ בראשית י"ט, כ"ז.

²² שנאמר (בראשית כ"ד, ס"ג): "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב", אין שיחה אלא תפילה, שנאמר (תהילים ק"ב, א'): "תפילה לעני כי יעטוף, ולפני ה' ישפוך שיחו".

²³ ככתוב (בראשית כ"ח, י"א): "ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש". ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר (ירמיהו ז', ט"ז): "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה, ואל תישא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע בי".

²⁴ בבלי, ברכות לב ע"ב.

²⁵ ירושלמי ברכות ה ה.

(להתפלל). עלה לעלייה וירד. אמר להו בטוח אני שנינוח בנו של ר"ג מחליו". כאשר רבי חנינה מתפלל על אדם מסוים, הוא מגיע למדרגה גבוהה כל כך עד אשר מרגיש ויודע הוא את מצבו. רבי חנינה, שעליו מספרת הגמ' בירושלמי: " אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפילתי בפי יודע אני שאני מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף" אדם אשר תפילתו היא תפילה זכה ואמיתית, זוכה ותפילתו גבוהה ומיוחדת ואף פועלת במציאות. ממשיכה שם הגמ': "אמר רבי שמואל בר נחמני אם כוונת את לבך בתפילה תהא מבושר שנשמעה תפילתך ומה טעם (תהלים, י) תכין לבם תקשיב אזניך. אמר ריב"ל אם עשו שפתותיו של אדם תנובה (אם האדם הוציא מילים מפיו כלפי שמים, התפלל) - יהא מבושר שנשמע תפילתו. מה טעם: (ישעיה, נח) "בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו". אדם המתפלל מליבו, שהתפלל בצורה אמיתית וכנה, מחדש הירושלמי - יהיה בטוח שתפילתו נשמעה.

בעוד מקום בירושלמי ברכות²⁶ מובא שה"מתפלל וטעה סימן רע לו" משום שכמו שראינו עד כה, התפילה מקשרת אותנו למקומות גבוהים אותם אנו לא זוכים להכיר במהלך היום ומהם אנו מקבלים מדרגות מיוחדות, הדומות אפילו למדרגת נבואה.

התייחסות זו למעלתה הגבוהה של תפילה בכוונה מובאת גם להלכה. "המתפלל צריך שיחשוב כאלו שכונה כנגדו ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו... וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות כח השכלי עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה."²⁷ "ויחשוב קודם התפלה מרוממות האל יתעלה ובשפלות האדם ויסיר כל תענוגי האדם מלבו."²⁸ ובהמשך: "התפלה היא במקום הקרבן ולכך צריך ליזהר שתהא דוגמת הקרבן בכוונה ולא יערב בה מחשבה אחרת כמו מחשבה שפוסלת בקדשים."²⁹

גדלותה של התפילה ביחס ישיר לגדולתו של המתפלל

כאשר ריה"ל בספרו מתאר את מעלת החסיד, הוא עומד גם על מעלת תפילתו - זוהי מעלת החסידים הראשונים שמצאנו כדוגמתם בדברי הגמ' שגם הובאו להלכה: "ולא יבטא בתפילתו ע"ד המנהג והטבע כמו הזרזיר והתוכי אלא עם כל מלה מחשבה וכוונה בה, ותהיה העת ההיא לב הזמן ופריו, ויהיו שאר עתותיו כדרכים המגיעים אל העת ההיא, יתאוה קרבתו שבו מתדמה ברוחניים ויתרחק מהבהמיים, ויהיה פרי יומו ולילו השלש עתות של תפלה, ופרי השבוע יום השבת, מפני שהוא מעמד להדבק בענין האלהי, ועבודתו בשמחה ולא בכניעה כאשר התבאר. והסדר הזה מהנפש כסדר המזון מהגוף, מתפלל לנפשו ונזון לגופו, ומתמדת עליו ברכת התפלה עד עת תפלה אחרת, כהתמדת כח סעודת היום עד שיסעוד בלילה, וכל אשר תרחק עת התפלה מהנפש היא הולכת וקודרת במה שפגע אותה מעסקי העולם, כ"ש אם יביאהו הצורך לחברת נערים ונשים ורעים, וישמע מה שיעכיר זכות נפשו, מדברים כעורים ונגונים שתטה הנפש אליהם ולא יוכל למשול בה. ובעת התפילה מטהר נפשו מכל מה שקדם, ויתקנה לעתיד³⁰". "החבר מתאר

²⁶ פ"ה ה"ה:

²⁷ טור או"ח סי' צ"ח, א.

²⁸ רמ"א בשו"ע או"ח סי' צח, א' בשם הר"י ריש פרק אין עומדין.

²⁹ שו"ע שם סעיף ד'.

³⁰ ריה"ל בכוזרי מאמר ג, פסקה ה'.

את תפילת החסיד כמפגש מדהים בין האדם ובוראו, מפגש אליו החסיד כוסף ומחכה, וממנו הוא יוצא עם כוחות מחודשים, מתוקן וקשור יותר להקב"ה.

"הנה התפילה היא בדיקה גדולה לאדם אם הוא מטהר נפשו באמת כרצון יוצרו ית' ואם הוא קרוב רצונו כרצון קונו³¹..."

הרב קוק מסביר שלכל אחד ואחד נמשכת תפילה לפי מדרגתו. אדם פשוט, תפילתו פשוטה. אדם גדול תפילתו גבוהה וגדולה. זהו גרעין הזמן ופריו - מטרת כל היום להתכוון למעלת הדיבור הרצוי עם הקב"ה. על המתפלל להגיע למדרגה בה הוא מבקש את ה' והופעתו המלאה ולא את עצמו ורצונותיו השפלים, כפי שמאריך שם הרב לבאר.

לאור כל זאת, אנו יכולים להבין את מסירות נפשם של גדולי ישראל לתפילה. האנשים הגדולים האלה, הצדיקים הקדושים שהיו לגדולי ישראל הצליחו להגיע לדרגות תפילה שלא נצליח לתפוס. לנו, שתפילתנו פשוטה, אכן אסור למסור את הנפש על התפילה כמו שנפסק להלכה. אך לאנשים הגדולים, שכל תפילה ותפילה שלהם טומנת בחובה תעצומות נפש ורוח אדירות. דניאל לא מביט על עצמו הוא דואג לרומם רוח העם הנתון בשפל הגלות לכוון ליבו לתקות בניין ירושלים. גם רבי יוסי ידע שעל תפילה של אדם גדול כמוהו³², צריך אפילו למסור את הנפש. כשאלהו מופיע בפתח החורבה הוא אינו מתמקד בסכנת הנפש אלא אומר לו: "היה לך להתפלל תפלה קצרה" משום שזאת ההלכה בדרך. אך לך רבי יוסי, לך מותר גם למסור את הנפש על תפילתך בייחוד אם התפילה היא על אחת מחורבות ירושלים - על חורבן בית המקדש³³.

מסופר על ר' חנינא בן דוסא בברכות³⁴ "מַעֲשֶׂה בְּמָקוֹם אֶחָד שֶׁהָיָה בּוֹ עֶרְוֹד וְהָיָה מְזַיֵּק אֶת הַבְּרִיּוֹת. בָּאוּ וְהוֹדִיעוּ לוֹ לְר' חֲנִינְא בֶן דּוּסָא. אָמַר לָהֶם: הֲרֵאֻנִי אֶת חוּרֹו. הֲלָכּוּ וְהֲרֵאוּהוּ אֶת חוּרֹו, נָתַן עֲקָבוֹ עַל פִּי הַחוּר. יָצָא וּנְשָׁכּוּ – וַיִּמַּת אוֹתוֹ עֶרְוֹד. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמְרוּ: אוֹי לוֹ לְאֲדָם שֶׁפָּגַע בּוֹ עֶרְוֹד; וְאוֹי לוֹ לְעֶרְוֹד שֶׁפָּגַע בּוֹ ר' חֲנִינְא בֶן דּוּסָא!" ומה עשה רבי חנינא בן דוסא כאשר נתן את עקבו? מבאר המקור הירושלמי³⁵: "שהיה עומד ומתפלל נשכו ערוד ולא הפסיק הלכו תלמידיו ומצאו מת ע"פ חורו". מכוח תפילתו של רבי חנינא, שהייתה גדולה כל כך עד אשר הוא התעלה ממדרגת הגוף והבשר - מת אותו ערוד. משום שרק אדם כרבי חנינא, ש"כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת"³⁶, רק אדם כזה שהסיר מעליו כל שאיפה גשמית אגואיסטית וכל כולו דאגה לקיומו של העולם עבור כלל תושביו, זוכה ותפילתו הזכה מגיעה עד שמי מרומים ומשפיעה על כל העולם³⁷. צדיקים אלו כרבי חנינא,

³¹ הראי"ה קוק במוסר אביך, מעין הקדמה פיסקה ג'. וראה גם בנפש החיים, שער ב, פרק א' בבארו את הכוונה הרצויה בתפילה - "לשרש מלבו בעבודת התפילה תענוגי העולם והנאותיו מכל וכל, ואך להסתכל כלפי מעלה ברוממות הבורא ית'... וכענין החסידים הראשונים..." ע"פ ביאורו של ר' יונה על הגמ' שם בברכות.

³² עליו מסופר החלום: "דַּרְקִיעַ נָפַל (השמיים נפלו) וְחָד מִתְלִמֵּיֶדָה סָמַךְ לִיה (אחד מתלמידיו - רבי יוסי, החזיק אותם) (ירושלמי כלאים פ"ט, ג).

³³ בשם הרב יעקב מידן. הובא בהערת הסיום בכרך א' של חכמים, הרב ד"ר בנימין לאו.

³⁴ ברכות, לג ע"א

³⁵ תוספתא ברכות פרק ג ובתנחומא וארא ד'.

³⁶ בבלי, ברכות, יז ע"ב.

³⁷ מסופר שרבי חנינא בן דוסא הלך בדרך והתחיל לרדת עליו גשם. מה עשה רבי חנינא? התפלל להקב"ה: "רבונו של עולם, כל העולם כולו בנחת, שהכל צריכים לגשמים וחנינא בצער מפני הגשם!" והגשם הפסיק לרדת. לאחר שהגיע לביתו ביקש רבי חנינא שימשיך המטר על הארץ, והתפלל: "רבונו של עולם, כל העולם כולו בצער על עצירת הגשמים וחנינא בנחת? אתא מיטרא [בא הגשם]". תפילתם של אנשים גדולים משפיעה על כל העולם. - משום שתפילתם של אנשים גדולים חשובה ומשפיעה על כל העולם. לאנשים גדולים אשר יש להם השפעות גדולות בעולם, ותפילתם מיוחדת וגדולה יש את האפשרות למסור אפילו את הנפש על תפילתם.

מסלקים מעצמם את כל טרדות החומר וממילא בשום מגבלה של סכנת גוף או פיקוח הנפש הכוח לעצור את תפילתם הם מזמן כבר לא שם.

ואולי כל האמור לא פונה רק לאנשים גדולים, אלא גם אלינו - החכמת שלמה³⁸ פוסק: "בתפילה דהוי כעומד לפני המלך אפילו בדבר קל הוי בו קידוש ה', אפי' בצנעה... הוי כמו ג' דברים חמורים". לפי החכמת שלמה כל המסקנות שהגענו אליהם עד כה בנוגע לתפילה בעצם מופנות כלפינו. נכון שמסירת הנפש על התפילה היא מידה גדולה ונשגבת, אך היא איננה שייכת רק לגדולי הדור או לענקי עולם. כל אחד מאיתנו צריך לשאוף להגיע למדרגה כזו של מסירות מסויימת למען התפילה - למען ה', לא משנה עד כמה נראה לנו שלתפילתנו אין חשיבות או השפעה. אנו צריכים לשאוף להגיע לדרגתם של ענקי עולם אלו. להבין מהי הכוונה הרצויה ולהתבונן בה לפני כל תפילה.

למדנו על רבי חנינא שהצליח להגיע למדרגה של ביטול החומר מרוב קדושתו. בעם ישראל היו תקופות בהן מימד החומר לא היה רלוונטי. בכל הפוגרומים הנוראים על אדמת אירופה, ספרד וארצות ערב כשהשיא בשואה הארורה - פשוט לא היה חומר ממשי להאחז בו. מעצם היותנו היינו מעל החומר באותם תקופות, משום שגשמיות עם ישראל כמעט והוחרבה עד היסוד. בתקופות אלו, מסירות הנפש על התורה והמצוות היתה בעינינו כמובנת מעליה. מסופר על הרב גלינסקי שכאשר הצליח לעלות לארץ מממחנות העבודה בסיביר, ביקש החזון איש לראותו. כשנפגשו שאל החזון איש את הרב גלינסקי: איך הנחתם תפילין בקור הנורא הזה? ענה לו הרב גלינסקי - בעת שהוכרזה הפסקה קלה, פרשנו הצידה, את בשרנו שפשפנו עם גושי שלג על מנת לחמם מעט את הזרוע והעברנו תפילין בזריזות מאחד לשני תוך הסתפקות בקריאת שמע חטופה. משאלת החזון איש עולה כי לא עלה על דעתו שהיהודים בסיביר הפסיקו להניח תפילין. היה ברור לו שהם מסרו את נפשם על מצווה זו.

סבא דוב מסר את נפשו על התפילין והתפילה משום שלא הייתה לו שאלה האם למסור. אחרי שכל עולמו חרב עליו, וגם גופו חישב להישבר, הגיע סבא, ורבים מבני עמינו, לדרגתם הקדושה של צדיקי עולם. לדרגתם של האבות הקדושים ודניאל, לדרגתם של האמוראים והתנאים הקדושים, ולדרגתם של כל היהודים הצדיקים שמסרו את נפשם על קדושת ה' והגיעו מעל למדרגת הגוף. וכל זאת מגיע גם אלינו. גם אנו בדורינו צריכים לשאוף למסירות הנפש כמו אותם צדיקים, ולמדרגתם הגבוהה של אותם ענקי הרוח.

עם מסקנות אלו אני חוזר לסיפור על סבא דוב ולתפילה הפרטית שלי. את מסירות הנפש של סבא דוב על התפילה והתפילין גם במקומות הנוראים ביותר בכבשנים ובמחנות העבודה והמוות, אני לוקח איתי עד היום. הסיפור משמש לי כמצפן, לדעת מהיכן הגעתי, מאיזה שורשים מיוחדים חוצבתי, ולהיכן צריך אני לכוון את חיי.

סיכום

³⁸ על השו"ע או"ח בסי' קד.

בחיבור זה התחקנו אחר סיפור מסירות הנפש של סבא דוב על התפילין והתפילה. למדנו על המצבים בהם מותר וצריך למסור את הנפש בהלכה וראינו מקרים בהם דווקא האנשים הגדולים, המובילים את העם, התנהגו אחרת ממה שלמדנו וסיכנו את חייהם בשביל התפילה. לאחר שאנו מבינים שגדולתה של התפילה מקושרת ביחס לגודל האדם, אנו מבינים שדווקא לאנשים הגדולים הללו, שתפילתם הייתה מיוחדת ועלתה למעלה ממדרגת הגוף והחומר, יש את האפשרות לסכן את עצמם למענה. בכך מעבירים הם לנו את המסר הברור מהי הכוונה הרצויה וכיצד עלינו להתייחס לכל מעמד התפילה.

בעבר הקלתי ראש בנושא התפילה. מה זה עוזר שאני ממלמל כמה משפטים? האם התפילה משנה משהו במציאות? האם התפילה בכלל חשובה כמו שאומרים? לאחר שהסיפור על סבא דוב חזר בראשי שוב ושוב החלטתי שזהו. גמרתי עם השאלות, ויצאתי למסע בעקבות חשיבותה של התפילה. הדרך לקחה זמן רב יותר משציפיתי. לא תמיד מצאתי את מה שחיפשתי, ולפעמים גם איבדתי את ידי ורגלי בנושא רחב ועמוק זה. בעזרת רבותי, חזרתי לראשית - לאבות האומה לאברהם, יצחק ויעקב, למדתי על תפילתם המיוחדת וההלכות שאנו לומדים מהם עד היום. לאחר מכן צללתי לתוך דברי חכמתם של חז"ל בתלמוד, באגדות ובמדרשים. המשכתי לפסקי ההלכה וראיתי איך כל הרוחב הזה נשזר לרעיון אחד שיש בו גם "למעשה" הרלוונטי גם לימינו. עם המטען הזה שבתי לבית סבתא, נפגשתי שוב עם התפילין וביקשתי שוב לשמוע את הסיפור המיוחד על סבא דוב ומסירות נפשו למען התפילה. הבנתי שחלק מלהיות בן לעם ישראל הוא גם ההבנה העמוקה והאמיתית על מהות וחשיבותה של התפילה. עליה גם נמסור במקרים מסוימים את הנפש. אסיים את המאמר בתפילה שגם אני אזכה לתפילה מיוחדת כשל אברהם, לשפוך שיחי לפני ה' כמו דניאל ולמסור את נפשי עליה כמו סבא דוב.

ביבליוגרפיה

תלמוד בבלי

תלמוד ירושלמי

רמב"ם, משנה תורה.

ר' יעקב בן אשר, טור חלק יו"ד.

ר' יוסף קארו, שו"ע ונושאי כליו

ריה"ל, כוזרי, מאמר ג'.

ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים.

הראי"ה קוק, מוסר אביך.

הרב בנימין לאו, חכמים כרכים א', ג'.

הרב יגאל אריאל, מור והדס על דניאל ואסתר.